

ЕРІХ ФРОММ Політика і психоаналіз

(переклад із німецької мови, анотація і примітки Віталія Брижніка)

Після того, як психоаналіз надав ключ¹ до розуміння часто загадкових дій і почуттів окремої особистості, після того, як показав, що ці ірраціональні дії та пережиті є результатом певних потягових імпульсів, які для самого дієвця часто несвідомі, але нав'язливо його визначають, це спонукає до думки, що психоаналіз може надати ключі й до розуміння часто схожих суспільних дій, часто ірраціональних політичних подій. Справедливо виходили з того, що суспільство складається з живих індивідів, які не можуть підлягати жодними іншими психологічними закономірностями, окрім тих, які виявив аналіз окремої особистості; могли легко побачити, що нерозумні, зумовлені потягом, нав'язливі дії наявні також і в суспільному житті, а незабаром спробували проаналізувати релігійні ритуали, догми, війни, певні народні звичаї та низку інших явно ірраціонально забарвлених суспільних явищ. Так, і тут, і там просунулися навіть ще на крок далі. Гадали, що не тільки суспільні події мусили бути зрозумілими так само, як індивідуально-невротичні, але й те, що збитки та невдоволення суспільства можуть бути усунені так само аналітично, як це можливе із симптомом або рисою характеру окремого невротика, що, приміром, вічний мир могли досягнути через застосування масового аналізу, завдяки тому, що сліпа агресія людей буде «розлого проаналізована». Звісно, спокуслива перспектива! Але чи правильна вона, і яку роль у розумінні суспільних процесів може відіграти аналітичний погляд, це слід коротко висвітлити в наступних наведеннях.

Пригадаймо на мить метод аналітичного розуміння окремої особистості. Його можна звести до простої формули: розуміння структури потягів із [знання] життєвої долі; тут варто лише додати, що вирішальну роль у розвитку вже дорослої особистості насамперед відіграє переживання раннього дитинства, а далі те, що конституція індивідуума перебуває в певному зв'язку, який Фройд розуміє як «доповнювальні ряди»², з життєвою долею, і що обидва чинники – конституція й пережиті – зумовлюють структуру потягів.

Якщо йдеться про психічні процеси – не в індивідуумі, а – у середині суспільства, метод мусить бути таким же самим; і завдання тут полягає в тому, аби розуміти загальні, суспільно релевантні, душевні ставлення, виходячи зі спільної життєвої долі дослідженої групи. Специфічно психоаналітичним тут є зведення багатьох почуттів та ідеалів до певних – тілесно закріплених – лібідозних прагнень, розуміння завуальованих та викривлених представлень несвідомих душевних змістів, а також зв'язок емоційних ставлень дорослих із тими ставленнями дитинства, що їх підготівлюють і підтримують.

---

1 Поп.: Karl Marx, Friedrich Engels. *Einleitung zur Kritik der Politischen Ökonomie*. Werke, Band 13. Berlin: Dietz Verlag Berlin, 1961. S. 636.

2 Див.: Зігмунд Фройд. *Вступ до психоаналізу*. Переклад з німецької Петра Тарашука. Київ: Основи, 1998. С. 351.

ERICH FROMM **Politik und Psychoanalyse**

Nachdem die Psychoanalyse den Schlüssel zum Verständnis des oft rätselhaften Handelns und Fühlens der Einzelpersonlichkeit geliefert hat, nachdem sie gezeigt hat, dass dieses irrationale Handeln und Erleben das Resultat bestimmter, dem Handelnden selbst oft unbewusster, aber ihn zwanghaft bestimmender Triebimpulse ist, lag es nahe, daran zu denken, dass die Psychoanalyse auch den Schlüssel zum Verständnis des oft ähnlich gelagerten gesellschaftlichen Handelns, des oft irrationalen politischen Geschehens liefern könne. Man ging mit Recht davon aus, dass die Gesellschaft aus lebendigen Individuen besteht, die keinen anderen psychologischen Gesetzmäßigkeiten unterliegen können, als sie die Analyse der Einzelpersonlichkeit aufgezeigt hat; man konnte leicht sehen, dass es unvernünftiges, triebbedingtes, zwanghaftes Handeln auch im gesellschaftlichen Leben gibt, und versuchte bald religiöse Rituale, Dogmen, Kriege, gewisse Volkssitten und eine Reihe anderer offenkundig irrational gefärbter gesellschaftlicher Erscheinungen zu analysieren. Ja, hie und da ging man sogar noch einen Schritt weiter. Man glaubte, dass nicht nur das gesellschaftliche Geschehen ebenso zu verstehen sein müsse, wie das individuell-neurotische, sondern dass auch die Schäden und Missstände der Gesellschaft ebenso auf analytischem Wege beseitigt werden könnten, wie das mit dem Symptom oder Charakterzug des einzelnen Neurotikers möglich ist, dass man etwa den ewigen Frieden durch Massenanalyse herbeiführen könne, indem die blinde Aggression der Menschen „weganalysiert“ wird. Gewiss eine verführerische Perspektive! Ob sie aber richtig ist und welche Rolle die analytische Anschauung im Verständnis gesellschaftlicher Vorgänge spielen kann, sollen die folgenden Ausführungen kurz beleuchten.

Erinnern wir uns einen Augenblick an die Methode des analytischen Verständnisses der Einzelpersonlichkeit. Sie lässt sich auf die einfache Formel bringen: Verständnis der Triebstruktur aus dem Lebensschicksal; hierbei ist nur zu ergänzen, dass insbesondere die Erlebnisse der frühkindlichen Periode eine entscheidende Rolle für die Entwicklung der späteren Persönlichkeit spielen und ferner, dass die Konstitution des Individuums in einem bestimmten, von Freud als „Ergänzungsreihe“ verstandenen, Verhältnis zum Lebensschicksal steht und dass beide Faktoren, Konstitution und Erleben, die Triebstruktur bedingen.

Handelt es sich um psychische Vorgänge - nicht im Individuum, sondern - innerhalb der Gesellschaft, so muss die Methode dieselbe sein; auch hier ist die Aufgabe, die gemeinsamen, gesellschaftlich relevanten, seelischen Haltungen aus dem gemeinsamen Lebensschicksal der zu untersuchenden Gruppe zu verstehen. Das spezifisch Psychoanalytische ist hierbei die Zurückführung vieler Gefühle und Ideale auf bestimmte - körperlich verankerte - libidinöse Strebungen, das Verständnis verschleierte und entstellter Darstellungen unbewusster seelischer Inhalte und die Verbindung der Gefühlshaltungen der Erwachsenen mit den sie vorbereitenden und unterbauenden der Kindheit.

Що означає спільна життєва доля? Це ті життєві обставини, які долають межі індивідуальних відмінностей у житті окремих людей – приміром, питання про те, чи є хтось першою чи середньою дитиною, чи має суворого або слабкого батька, або що на кшталт того – визначають спосіб та умови життя членів суспільного прошарку. Отже, це насамперед господарські, суспільні та політичні стосунки, у яких живе група. Для суспільства значимим є те, що його доля – економіка.

Якщо ми таким чином доходимо висновку, що соціальна психологія мусить намагатися зрозуміти соціально-психологічні явища, виходячи із соціально-економічної ситуації, то тут виникає питання про те, у якому зв'язку зрозуміла таким чином соціальна психологія перебуває із соціологічним методом історичного матеріалізму.

Історичний матеріалізм учить розуміти суспільні події, виходячи з економічних умов.

Спосіб, у який люди виробляють свої продукти харчування, залежить насамперед од властивості самих винайдених і відтворених продуктів харчування. (...) Як індивіди виражають своє життя, такими вони і є. Отже, те, ким вони є, збігається з їхнім виробництвом, як із тим, що вони виробляють, так і з тим, як вони виробляють. (...) Люди є виробниками своїх уявлень, ідей тощо, але дійсні, дієві люди, як вони зумовлені певним розвитком своїх виробничих сил і відповідних їм стосунків, аж до їхніх найвіддаленіших формацій. Свідомість ніколи не може бути нічим іншим, як тільки свідомим буттям, а буття людей – це дійсний життєвий процес³.

Не свідомість людей визначає їхнє буття, а навпаки – їхнє суспільне буття визначає їхню свідомість⁴.

На перший погляд видається, що психоаналіз має багато точок дотику з історичним матеріалізмом. Так, обидва вчення, як видається, в одному пункті говорять навіть цілком однаково, а саме тоді, коли надають оцінку ролі свідомості. Обидві теорії зіштовхують свідомість із її трону, з якого вона, як здавалося, керує діями людей і представляє їхні почуття. Отже, якщо це питання дозволяє передбачити узгодження обох позицій, то видається, що наступне питання, а саме – питання про сили, які визначають свідомість, швидко знову руйнує це гарне узгодження. Вульгарне схоплення обох теорій призводить до висновку, що між психоаналізом та історичним матеріалізмом наявна непереборна суперечність у питанні про сили, які визначають свідомість. Історичний матеріалізм припускав, що економічні інтереси, інтерес до заробітку, у першу чергу визначали свідомі дії та почуття людей, тоді як психоаналіз відповідну роль відводив сексуальності. Навіть такий автор, як Бертран Рассел, порівнюючи Маркса і Фройда, говорить про це образно, хоча й дотепно, але цілком у сенсі щойно зазначеного вульгарного схоплення.

---

³ Фромм наводить цитати з початку книжки Карла Маркса «Німецька ідеологія» (1846). У цьому абзаці є два уривки з першого розділу ІІ, у якому Маркс критикує філософію Людвіга Фюєрбаха.

⁴ Фромм цитує загально відомий уривок із передмови Марксової «До критики політичної економії» (1859).

Was heißt gemeinsames Lebensschicksal? Es sind jene Lebensumstände, die über die individuellen Unterschiede im Leben der Einzelnen hinaus - also etwa die Frage, ob jemand erstes oder mittleres Kind ist, einen strengen oder schwachen Vater hat oder was sonst an ähnlichem – die Lebensweise und Lebensbedingungen der Angehörigen einer gesellschaftlichen Schicht bestimmen. Es sind also in erster Linie die wirtschaftlichen, gesellschaftlichen und politischen Verhältnisse, unter denen eine Gruppe lebt. Für die Gesellschaft gilt, dass die Ökonomie ihr Schicksal ist.

Kommen wir so zu dem Ergebnis, dass die Sozialpsychologie versuchen muss, sozialpsychische Erscheinungen aus der sozial-ökonomischen Situation zu verstehen, so taucht hier die Frage auf, in welchem Verhältnis eine so verstandene Sozialpsychologie zur soziologischen Methode des historischen Materialismus steht.

Der historische Materialismus lehrt das gesellschaftliche Geschehen aus den ökonomischen Bedingungen verstehen.

Die Weise, in der die Menschen ihre Lebensmittel produzieren, hängt zunächst von der Beschaffenheit der vorgefundenen und zu reproduzierenden Lebensmittel selbst ab. (...) Wie die Individuen ihr Leben äußern, so sind sie. Was sie sind, fällt also zusammen mit ihrer Produktion, sowohl damit, was sie produzieren, als auch damit, wie sie produzieren. (...) Die Menschen sind die Produzenten ihrer Vorstellungen, Ideen usw., aber die wirklichen, wirkenden Menschen, wie sie bedingt sind durch eine bestimmte Entwicklung ihrer Produktivkräfte und des denselben entsprechenden Verkehrs bis zu seinen weitesten Formationen hinauf. Das Bewusstsein kann nie etwas anderes sein als das bewusste Sein, und das Sein der Menschen ist ihr wirklicher Lebensprozess.

Es ist nicht das Bewusstsein der Menschen, das ihr Sein, sondern umgekehrt ihr gesellschaftliches Sein, das ihr Bewusstsein bestimmt.

Auf den ersten Blick scheint die Psychoanalyse mit dem historischen Materialismus viele Berührungspunkte zu haben. Ja, beide Lehren scheinen sogar in einem Punkte ganz das Gleiche zu sagen, nämlich in der Beurteilung der Rolle des Bewusstseins. Beide Theorien stürzen das Bewusstsein von seinem Throne, von dem aus es die Handlungen der Menschen zu leiten und ihre Gefühle darzustellen schien. Lässt diese Frage also eine Übereinstimmung beider Standpunkte vermuten, so scheint die weitere Frage, nämlich die nach den das Bewusstsein bestimmenden Kräften diese schöne Übereinstimmung rasch wieder zu zerstören. Eine vulgäre Auffassung beider Theorien kommt zum Ergebnis, dass in der Frage nach den das Bewusstsein bestimmenden Kräften ein unüberbrückbarer Gegensatz zwischen der Psychoanalyse und dem historischen Materialismus bestehe. Dieser nehme an, es seien die ökonomischen Interessen, das Erwerbsinteresse, das in erster Linie das bewusste Handeln und Fühlen der Menschen bestimme, jene teile der Sexualität die entsprechende Rolle zu. Selbst ein Autor wie Bertrand Russell spricht in einem Vergleich zwischen Marx und Freud in einem Bild, das zwar geistreich, aber ganz im Sinne der eben gekennzeichneten vulgären Auffassung ist.

Він говорить про муху-одноденку, яка у стадії лялечки має органи лише для споживання їжі, але не має для любовців, тоді як цілком розвинена комаха (імаго) навпаки – має органи тільки для розмноження, але не для харчування. Останнє їй не потрібне, позаяк на цій стадії вона залишається живою лише кілька днів. Що сталося, якби муха-одноденка могла мислити теоретично? «Як лялечка вона була б марксисткою, як імаго – фрейдисткою». Рассел додає, що Маркс, «книжковий хробак Британського музею», був щирим представником лялечкової філософії. Сам Рассел почувався тяжіючим більшою мірою до Фрейда, адже не був нечутливим до втіх любови⁵, з іншого боку, він не розумівся на зароблянні грошей, себто, на ортодоксальній економіці, яка була створена висушеним старшим панством⁶.

Легко розгледіти те, що це банальне схоплення виникає через грубе нерозуміння як психоаналізу, так й історичного матеріалізму. Наскільки це стосується психоаналізу, у першу чергу не тому, що вирішальну роль Фрейд надає потягу до самозбереження, поруч із сексуальними потягами, зрозумілими як вивисені над геніталіями, а передусім тому, що розуміє структуру потягів людини, як було зазначено вище, достоту через вплив її життєвої долі на принесені із собою потяги.

Потрібно виконати лише одне послідовне міркування, аби розгледіти хибність накресленого вище вульгарного схоплення історичного матеріалізму. У жодному разі історичний матеріалізм не являє собою психологічну теорію. Він має одну-єдину психологічну тезу як передумову свого схоплення, а саме те, що достоту люди роблять свою історію і діють із необхідності задоволення своїх потреб. Але коли в історичному матеріалізмі йдеться про господарство, він говорить про нього не як про психологічну категорію, себто, не про господарську категорію, або інтерес людей до заробітку, а як про суто соціально-економічне явище, яке представляє умову всіх людських акцій. Отже, в історичному матеріалізмі йдеться не про економічні інтереси як психічні мотиви, а про економічні умови всіх людських життєвих виявів, включно з найвитонченішими культурними досягненнями. Якщо люди хочуть жити й любити, вони мусять бути діяльними задля задоволення цих потреб. Але те, Як відбувається ця діяльність, зумовлено не лише їхньою власною тілесною й душевною конституцією, але й властивостями природного середовища, або станом розвитку виробничих сил.

Історичний матеріалізм показав залежність від економічних умов не тільки соціально-політичних, але також й ідеологічних фактів. Він, як виразно наголосив Енгельс (у відомому листі до Мерінга від 14 липня 1893 року), насамперед надав і мусить надавати головне значення виведенню політичних, правових та інших ідеологічних уявлень, та опосередкованих ними дій, з основних економічних фактів.

---

⁵ Цю Фроммову фразу можна зрозуміти як гру слів. У німецькій мові слово Freude (радість, втіха) майже суголосне імені Фрейд (Freud).

⁶ Фромм цитує уривок із книжки Карла Каутського «Матеріалістичне схоплення історії»(1927) (Karl Kautsky. *Die Materialistische Geschichtsauffassung. Erster Band „Natur und Gesellschaft“*. Berlin: Verlag J.H. Dietz NACHF. G.M.B.H./Berlin SW68. S. 341.)

Er spricht von der Eintagsfliege, die im Larvenstadium nur Organe zum Fressen, nicht aber zum Lieben hat, während sie als vollentwickeltes Insekt (Imago) im Gegenteil nur über Organe zur Fortpflanzung, nicht aber zur Ernährung verfügt. Sie braucht letztere nicht, da sie in diesem Stadium nur einige Tage am Leben bleibt. Was würde geschehen, könnte die Eintagsfliege theoretisch denken? „Als Larve würde sie ein Marxist sein, als Imago ein Freudianer.“ Russell fügt hinzu, Marx, „der Bücherwurm des britischen Museums“, sei der richtige Repräsentant der Larvenphilosophie. Russell selbst fühle sich von Freud mehr angezogen, denn er sei für die Freuden der Liebe nicht unempfänglich, verstehe sich dagegen nicht aufs Geldmachen, also nicht auf die orthodoxe Ökonomie, die von ausgetrockneten älteren Herren geschaffen wurde.

Es ist leicht einzusehen, dass diese banale Auffassung aus einem groben Missverständnis sowohl der Psychoanalyse als auch des historischen Materialismus hervorgeht. Soweit es die Psychoanalyse angeht, nicht in erster Linie deshalb, weil Freud neben den über das Genitale hinaus verstandenen Sexualtrieben dem Selbsterhaltungstrieb eine entscheidende Rolle beimisst, sondern vor allem darum, weil er die Triebstruktur eines Menschen, wie schon oben angedeutet, gerade aus der Einwirkung seines Lebensschicksals auf die mitgebrachten Triebe versteht.

Es bedarf nur einer konsequenten Überlegung, um die Fehlerhaftigkeit der oben skizzierten vulgären Auffassung des historischen Materialismus einzusehen. Der historische Materialismus ist durchaus keine psychologische Theorie. Er hat eine einzige psychologische These als Voraussetzung seiner Auffassung, nämlich die, dass die Menschen es sind, die ihre Geschichte machen und dass die Menschen aus der Notwendigkeit der Befriedigung ihrer Bedürfnisse heraus handeln. Wenn aber im historischen Materialismus von der Wirtschaft die Rede ist, so nicht als von einer psychologischen Kategorie, also nicht vom wirtschaftlichen oder Erwerbsinteresse der Menschen, sondern als von einer rein sozial-ökonomischen Erscheinung, die die Bedingung aller menschlichen Aktionen darstellt. Es handelt sich also im historischen Materialismus nicht um die ökonomischen Interessen als psychische Motive, sondern um die ökonomischen Bedingungen aller menschlicher Lebensäußerungen einschließlich der sublimsten kulturellen Leistungen. Da die Menschen leben und lieben wollen, müssen sie für die Befriedigung dieser Bedürfnisse tätig sein. Das Wie dieser Tätigkeit ist aber nicht nur von ihrer eigenen körperlichen und seelischen Konstitution, sondern von den Eigenschaften der natürlichen Umwelt, bzw. dem Entwicklungsstand der Produktivkräfte bedingt.

Der historische Materialismus hat die Abhängigkeit nicht nur der sozialen und politischen, sondern auch der ideologischen Tatbestände von den ökonomischen Bedingungen aufgezeigt. Er hat, wie Engels (in dem bekannten Brief an Mehring vom 14. Juli 1893) ausdrücklich betont, zunächst das Hauptgewicht auf die Ableitung der politischen, rechtlichen und sonstigen ideologischen Vorstellungen und der durch diese Vorstellungen vermittelten Handlungen aus den ökonomischen Grundtatsachen gelegt und legen müssen.

Водночас інша проблема була «знехтувана: спосіб дії, у який ці уявлення виникають». У цій точці може розпочатися дослідницька праця психоаналізу. Він може показати в який спосіб певні економічні умови впливають на душевний апарат людини та викликають певні ідеологічні результати; він може надати знання про те, Як ідеологічні факти залежать від економічних фактів, що їх зумовлюють. Він простежує шлях від економічної передумови через голову й серце людини аж до ідеологічного результату та, водночас, не використовує жодного іншого методу, окрім того, який застосував в аналізі окремої особистості: розуміння структури потягів із життєвої долі. До того ж під структурою потягів можна розуміти спільність емоційних настанов, що властиві класові, нації, професійному станові тощо, а під життєвою долею – економічну, суспільну, політичну ситуацію достоту тієї групи. Психоаналіз тут зможе надати деякі важливі послуги соціології, позаяк зв'язок і стабільність суспільства буде сформованим і гарантованим не тільки механічними й раціональними чинниками (примус через насилля держави, спільні еґоїстичні інтереси тощо), але й низкою лібідозних стосунків усередині суспільства та, зокрема, між членами різних класів (пор., приміром, інфантильну прив'язаність дрібної буржуазії до панівного класу та поєднане з тим інтелектуальне залякування). Кожна форма суспільства має не лише власну економічну й політичну, але також і свою специфічну лібідозну структуру, і психоаналіз може зробити цілком зрозумілими певні відхилення від напрямку розвитку, очікувані, виходячи з економічних передумов.

Саме собою зрозуміло, що в аналізі соціально-психологічних явищ так само необхідне ґрунтовне та всеосяжне знання «долі життя», як і в аналізі окремої особистості, але практично звідси й точне знання економічної, соціальної та політичної ситуації досліджуваної групи. Так само ясно, що формування аналогії між невротичними симптомами і соціально-психічними явищами та спроби пояснити останні за допомогою перших, мусить бути такою науковою цінністю, яка поки нижча за, приміром, тлумачення, які без знання життєвої долі та життєвої ситуації людини показуватимуть її симптоми, властивості характеру або сновидіння чітко за аналогією з іншими, уже проаналізованими випадками.

Якщо для дослідження соціально-психологічних феноменів таким чином виявиться корисність аналізу, за умови його правильного застосування, то, можливо, очікування, що психоаналіз доведе свою корисність і як своєрідна політико-соціальна терапія може видатися не таким уже й невинуватим. Можливо, за правом могли очікувати, що суспільство позбудеться всіх недоцільних дій, якщо тільки вдасться зробити його свідомим несвідомого, ірраціонального сенсу цих дій.

Бодай якою спокусливою є ця перспектива, вона мало витримує ретельнішої повторної перевірки.

Dabei wurde ein anderes Problem „vernachlässigt: die Art und Weise, wie diese Vorstellungen zustande kommen“. An diesem Punkt kann die Forschungsarbeit der Psychoanalyse einsetzen. Sie kann zeigen, in welcher Weise bestimmte ökonomische Bedingungen auf den seelischen Apparat des Menschen einwirken und bestimmte ideologische Resultate erzeugen, sie kann über das *Wie* der Abhängigkeit ideologischer Tatbestände von den sie bedingenden ökonomischen Auskunft geben. Sie verfolgt den Weg von der ökonomischen Bedingung durch Kopf und Herz des Menschen hindurch bis zum ideologischen Resultat und verfährt dabei nach keiner anderen Methode als der, die sie bei der Analyse der Einzelpersönlichkeit angewandt hat: Verständnis der Triebstruktur aus dem Lebensschicksal. Wobei unter Triebstruktur die Gesamtheit der einer Klasse, Nation, Berufsstand usw. eigentümlichen Gefühlseinstellungen zu verstehen ist, unter Lebensschicksal die ökonomische, gesellschaftliche, politische Situation eben jener Gruppe. Die Psychoanalyse wird dabei der Soziologie einige wichtige Dienste deshalb leisten können, weil der Zusammenhang und die Stabilität einer Gesellschaft durchaus nicht nur von mechanischen und rationalen Faktoren (Zwang durch Staatsgewalt, gemeinsame egoistische Interessen usw.) gebildet und garantiert wird, sondern durch eine Reihe libidinöser Beziehungen innerhalb der Gesellschaft und speziell zwischen den Angehörigen der verschiedenen Klassen (vgl. etwa die infantile Gebundenheit des Kleinbürgertums an die herrschende Klasse und die damit verknüpfte intellektuelle Einschüchterung). Jede Gesellschaftsform hat nicht nur ihre eigene ökonomische und politische, sondern auch ihre spezifische libidinöse Struktur, und die Psychoanalyse kann gerade gewisse Abweichungen von der aus den ökonomischen Voraussetzungen zu erwartenden Entwicklungsrichtung erst ganz verständlich machen.

Es versteht sich von selbst, dass bei der Analyse sozialpsychologischer Erscheinungen ebenso gründliche und umfangreiche Kenntnisse des „Lebensschicksals“ nötig sind, wie bei der Analyse einer Einzelpersönlichkeit, d.h. aber praktisch die genaue Kenntnis der ökonomischen, sozialen und politischen Situation der zu untersuchenden Gruppe. Es ist ebenso klar, dass die Analogiebildung zwischen neurotischen Symptomen und sozialpsychischen Erscheinungen und Versuche, diese durch jene zu erklären, von noch geringerem wissenschaftlichen Wert sein müssen, als etwa die Deutungen, die ohne Kenntnis des Lebensschicksals und der Lebenssituation eines Menschen von seinen Symptomen, Charaktereigenschaften oder Träumen gegeben werden, rein aus der Analogie mit anderen bereits analysierten Fällen.

Ergibt sich so die Brauchbarkeit der Analyse, wenn sie nur richtig angewandt wird, für die Erforschung sozialpsychologischer Phänomene, so mag vielleicht die Erwartung nicht so unberechtigt erscheinen, dass sich die Psychoanalyse auch als eine Art politisch-sozialer Therapie brauchbar erweise. Man könnte vielleicht mit Recht erwarten, dass die Gesellschaft alle zweckwidrigen Handlungen aufgäbe, wenn es nur gelänge, ihr den unbewussten, irrationalen Sinn dieser Handlungen bewusstzumachen.

So verlockend diese Perspektive ist, so wenig hält sie einer näheren Nachprüfung stand.

Що є сутнісним невротичного реагування та якою мірою це можна вилікувати за допомогою аналізу? Звісно, воно не являє собою ірраціональне, імпульсивне (*triebhaftes*) почуття і дію самою собою та для себе. Це, радше, така психічна поведінка, яка суперечить дійсним потребам та необхідностям загальної особистості і яка зумовлена тривалою наявністю й чіпкістю таких потягових рухів, які раніше, у дитинстві, були адаптованими реакціями, але з тих пір уже давно втратили характер адаптування й доцільності. Невроз можна розуміти як особливий випадок тих хворобливих розладів, в основі яких полягає недостатня здатність організму адаптуватися до нових умов життя. Аналітична терапія намагається повернутися аж до тих витиснених місць фіксації, знову усвідомити причини фіксації і таким чином уможливити подолання тепер уже зміцнілим і дорослим Я особистості тих переживань і вражень, серед яких це Я колись-то зазнало невдачі. Отже, метою аналітичної терапії є усунення неадаптованих, анахронічних різновидів поведінки та їхня заміна на доцільні й адаптовані до реальності.

Чому той самий шлях не зобов'язаний бути прохідним, також як терапія для мас?

Маса не є невротиком. Звісно, вона показує міцні реакції таких найрізноманітніших видів емоцій, як кохання, ненависть, повага, зневага, радість, скорбота або що. Звісно, також й емоційні ставлення мас слід розуміти як продовження й повторення певних сформованих у дитинстві настанов. Але яка емоційна настанова стає домінантною серед членів групи та за який час це відбувається, залежить від реальних умов життя маси та їхніх змін. Так само, як скорботну реакцію людини на втрату одного з любих членів родини, або лють підлеглого на керівника, який його мордує, важко назвати «невротичною» і «вилікуваною» за допомогою аналізу, так само мало невротичним є повстання проти своїх гнобителів пригнобленого класу, який у цій боротьбі реалізує потужні садистські імпульси. Або для того варто навести ще один приклад: виникнення нової релігійної віри, якою, приміром, є первісне християнство, являє собою не хворобливий феномен, що був зрозумілий із фіксації певних прагнень, наявних у дитинстві окремих членів маси, а є адекватним емоційно зумовленим реагуванням на зубожіння, зумовлене економіко-політичними чинниками, селянсько-пролетарського класу в Римській імперії. Слід ще раз наголосити, що всі такі явища, як релігійні ритуали, бунти, війни тощо, немислимі без наявності сформованих у дитинстві імпульсивних (*triebhafter*) душевних настанов (так само, як не можна вести війну без зброї), але ці емоційні ставлення повсюдно наявні у природі, а час і місце їхньої виникнення – це наслідок соціальних змін; але вони не являють собою невротичні реакції в описаному вище сенсі, які, неадаптовані до реальності, чіпляються за інфантильні місця фіксації.

Через це квазіневротичну поведінку мас, що є адекватним реагуванням на актуальні, реальні, хоча й збиткові та недоцільні умови життя, не можна «вилікувати» «аналізом», а тільки зміною та усуненням достоту тих умов життя. За допомогою психоаналізу хоча й можуть краще розуміти низку політичних явищ, але було б фатальною помилкою гадати, що психоаналіз може замінити політику.

Was ist das Wesentliche des neurotischen Reagierens und inwiefern ist es durch die Analyse heilbar? Es ist gewiss nicht irrationales, triebhaftes Fühlen und Handeln an und für sich. Es ist vielmehr ein solches psychisches Verhalten, welches in Widerspruch zu den wirklichen Bedürfnissen und Notwendigkeiten der Gesamtpersönlichkeit steht und welches durch ein Fortbestehen und Haftenbleiben solcher Triebregungen bedingt ist, die einmal angepasste Reaktionen in der Kindheit waren, aber inzwischen längst den Charakter der Anpassung und Zweckmäßigkeit verloren haben. Die Neurose lässt sich als ein Spezialfall jener krankhaften Störungen verstehen, die auf einer mangelnden Fähigkeit des Organismus zur Anpassung an neue Lebensbedingungen beruhen. Die analytische Therapie versucht bis auf jene verdrängten Fixierungsstellen zurückzugehen, die Anlässe der Fixierung wieder bewusstzumachen und so dem nunmehr erstarkten und erwachsenen Ich der Persönlichkeit die Bewältigung jener Erlebnisse und Eindrücke zu ermöglichen, an denen das Ich einst gescheitert ist. Das Ziel der analytischen Therapie ist also Beseitigung unangepasster, anachronistischer Verhaltensweisen und ihre Ersetzung durch zweckmäßige und der Realität angepasste.

Warum sollte nicht derselbe Weg auch als Therapie der Massen gangbar sein?

Die Masse ist kein Neurotiker. Gewiss weist sie starke Reaktionen der verschiedensten Gefühlsarten auf, wie Liebe, Hass, Verehrung, Verachtung, Freude, Trauer und andere mehr. Gewiss auch sind die Gefühlshaltungen der Masse zu verstehen als Fortsetzung und Wiederholung bestimmter, in der Kindheit ausgebildeter Einstellungen. Aber welche Gefühlseinstellung bei den Angehörigen einer Gruppe dominierend wird und zu welchem Zeitpunkt dies geschieht, hängt von den realen Lebensbedingungen der Masse und deren Veränderungen ab. Sowenig die Trauerreaktion eines Menschen auf den Verlust eines geliebten Angehörigen oder die Wut eines Untergebenen gegen einen ihn peinigenden Vorgesetzten „neurotisch“ zu nennen und durch Analyse „heilbar“ sind, ebenso wenig ist es neurotisch, wenn sich eine unterdrückte Klasse gegen ihre Unterdrücker erhebt und in diesem Kampfe starke sadistische Impulse betätigt. Oder, um noch ein anderes Beispiel zu nennen: Das Auftauchen eines neuen religiösen Glaubens, wie etwa des Urchristentums, ist kein krankhaftes Phänomen, das aus der Fixierung bestimmter Strebungen in der Kindheit der einzelnen Massenangehörigen zu verstehen wäre, sondern ein adäquates gefühlsmäßiges Reagieren auf die ökonomisch-politisch bedingte Verelendung der bäuerlich-proletarischen Klasse innerhalb des römischen Imperiums. Um es nochmals zu betonen, alle solche Erscheinungen wie religiöse Riten, Revolten, Kriege usw. sind nicht denkbar ohne das Vorhandensein triebhafter, in der Kindheit vorgebildeter seelischer Einstellungen (sowenig wie ein Krieg geführt werden kann ohne Waffen), aber diese Gefühlshaltungen sind ubiquitärer Natur und das Wann und Wo ihres Auftauchens ist die Folge sozialer Veränderungen; es sind aber nicht realitätsunangepasste, an infantilen Fixierungsstellen haftende neurotische Reaktionen im oben beschriebenen Sinne.

Das quasi-neurotische Verhalten der Massen, das ein adäquates Reagieren auf aktuelle, reale, wenn auch schädliche und unzweckmäßige Lebensbedingungen ist, wird sich also nicht durch „Analysieren“, sondern nur durch die Veränderung und Beseitigung eben jener Lebensbedingungen „heilen“ lassen. Man kann zwar eine Reihe politischer Erscheinungen mit Hilfe der Psychoanalyse besser verstehen, aber es wäre eine verhängnisvolle Täuschung zu glauben, dass die Psychoanalyse die Politik ersetzen kann.

Ця рішуча відмова від психоаналізу як засобу змінення суспільних станів потребує модифікації в одній точці.

У суспільному житті незрідка трапляється так, що змінення певних спрямувань не буде виконана не через те, що реальні взаємини це не дозволяють, а тому, що певні ілюзії все ще заважають людям робити те, що для них доцільне, навіть коли реальні умови, які дозволили виникнути цим ілюзіям, уже давно зникли. Ідеологічна надбудова часто залишається існувати довше, ніж економіко-соціяльне підґрунтя це робить необхідним. Через те, що психоаналіз як теорія придатний для генетичного пояснення та руйнування певних суспільно релевантних ілюзій, у відповідних суспільних ситуаціях він також може набувати політичної функції – такої функції, яка могла бути й сутнісною причиною його неприйняття офіційними органами суспільства та, зокрема, його чиновниками від науки.

Теоретичні й практичні стосунки між психоаналізом і політикою приховують у собі безліч проблем, яких тут не торкнули або лише трохи зачепили. Метою наведених на цьому місці розроблень могла бути лише спроба виправити найгрубіші непорозуміння та зробити деякі прості натяки для позитивного опрацювання проблеми.

Diese schroffe Ablehnung der Psychoanalyse als Mittel der Veränderung gesellschaftlicher Zustände bedarf in einem Punkte der Modifizierung.

Es geschieht nicht selten im gesellschaftlichen Leben, dass die Veränderung bestimmter Einrichtungen nicht deshalb unterlassen wird, weil die realen Verhältnisse es nicht gestatten, sondern weil bestimmte Illusionen die Menschen auch dann noch daran hindern, das für sie Zweckmäßige zu tun, wenn die realen Bedingungen, die diese Illusionen entstehen ließen, schon längst verschwunden sind. Der ideologische Überbau bleibt oft länger bestehen, als es der ökonomisch-soziale Unterbau notwendig machte. Indem die Psychoanalyse als Theorie geeignet ist, gewisse gesellschaftlich relevante Illusionen genetisch zu erklären und zu zerstören, kann sie in gewissen gesellschaftlichen Situationen auch eine politische Funktion bekommen, eine Funktion, die auch die wesentliche Ursache ihrer Ablehnung durch die offiziellen Stellen der Gesellschaft und insbesondere deren wissenschaftliche Beamte sein dürfte.

Das theoretische und praktische Verhältnis von Psychoanalyse und Politik birgt eine Fülle hier nicht berührter oder nur gestreifter Probleme in sich. Zweck der Ausführungen an dieser Stelle konnte nur der Versuch sein, die größten Missverständnisse richtigzustellen und einige einfache Andeutungen für eine positive Bearbeitung des Problems zu machen.

Анотація

Еріх Фромм. Політика і психоаналіз (переклад, анотація та нотатки Віталія Брижніка).

Стаття молодого німецького філософа-фрейдомарксиста Еріха Фромма «Політика і психоаналіз» є другою роботою з проєкту його соціально-психологічної методології об'єктивного розуміння індивідуума. У цій статті Фромм, діалектично поєднуючи теоретичні здобутки досліджень Зигмунда Фрейда психіки індивідуума і певні складові соціальної теорії Карла Маркса, запропонував до уваги читачів власне бачення стосунків внутрішнього світу людини (її психіки) і зовнішнього світу як простору соціальних стосунків людей. На переконання Фромма, причини виникнення невротичних реагувань у психіці окремої людини слід шукати в соціальному середовищі життя тієї людини. Усунення тих негативних для людської свідомості реагувань стає можливим через політичну ліквідацію названих чинників, що відбудеться завдяки ідейній підтримці нової соціально-психологічної теорії. Остання виконує функцію такого наукового знання, яке, за Фроммом, надавши об'єктивне розуміння стосунків душі окремої людини із життям суспільства, цілком придатна позитивно змінювати певні складові того суспільства, зокрема й політичну діяльність як практичну.

Ключові слова: психоаналіз, людина, психіка, суспільство, адаптація, політика, ідеологія, душевна настанова.

Erich Fromm. Politics and Psychoanalysis (translation, abstract and notes by Vitalii Bryzhnik)

The article *Politics and Psychoanalysis* by the young German philosopher and Freud-Marxist Erich Fromm is the second work from the project of his social-psychological methodology for the objective understanding of an individual. In this article, Fromm, dialectically combining the theoretical achievements of Sigmund Freud's research on the psyche of the individual and the main components of Karl Marx's social theory, offered to the attention of readers his own vision of the relationship between the inner world of man (his psyche) and the outer world as a space of social relations of people. According to Fromm, the causes of neurotic reactions in the psyche of an individual should be sought in the social environment of that person's life. An elimination of those reactions that are negative for human consciousness becomes possible through a political elimination of the named factors, which will take place thanks to the committed support of the new social-psychological theory. The latter performs the function of such scientific knowledge, which, according to Fromm, having provided an objective understanding of a relationship between a soul of an individual person and a life of society, is quite suitable for positively changing certain components of that society, in particular, political activity as a practical one.

Key words: *psychoanalysis, human, psyche, society, adaptation, politics, ideology, mental attitude.*

Відомості про перекладача

Віталій Брижнік, кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова.
м. Київ, Україна.

Information about the translator

Vitalii Bryzhnik, Doctor of Philosophy,
Associate Professor of the philosophy cathedra
at Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine.
Kyiv, Ukraine.